

Чарлз Дікенс

Великі сподівання

Харків
«ФОЛІО»
2024

РОЗДІЛ I

Прізвище мого батька було Піріп, а мені дали ім'я Філіп, але що для мого дитячого язика обидва ці слова були надто складні, я звів їх просто до «Піпа». Так я назвав сам себе, а згодом цим ім'ям стали й інші мене називати.

Що Піріп — це прізвище батька, я знаю з напису на його надгробку, а також зі свідчення моєї сестри — місіс Джо Гарджері, яка вийшла заміж за коваля. Оскільки я ніколи не бачив ні батька, ні матері, ані якої-небудь подоби її (бо жили вони за тих часів, коли про фотографію ще й не чували), мої найперші уявлення про їхню зовнішність у якийсь чудний спосіб пов'язувалися з виглядом їхніх надгробників. З обрису літер на батьковому надгробку я чомусь собі вирішив, що батько був присадкуватий, кремезний і смаглявий і мав темні кучері. А напис «також Джорджіана, дружина вищепойменованого», витворив у моїй дитячій уяві образ хворобливої жінки в ластовинні, яка була мені матір'ю. Обік їхніх могил рядком завдовжки, ромбовидних надгробників, що під ними спочивали в мирі п'ятеро моїх маленьких братиків, які надто рано відмовились від участі у всесвітній боротьбі за існування, — я був непохитно певний, що вони прийшли на світ, лежачи навznak і тримаючи руки в кишенях штанців, і що вони так ні разу

й не вийняли їх із кишень за весь час перебування на земному падолі.

Мешкали ми в болотистій околиці поблизу вигину річки, яка за двадцять миль далі впадала в море. Мені здається, що свої перші свідомі й тривкі враження про навколишній світ я набув одного пам'ятного дощового надвечір'я. Саме тоді я з усією певністю пересвідчився, що ця гола місцина, поросла кропивою, — не що інше, як цвинтар, і що «Філіп Піріп, мешканець цієї парафії, а також Джорджіана, дружина вищепойменованого», давно мертві й поховані, і що їхні немовлята — Александер, Бартолом'ю, Ейбрегем, Тобіас і Роджер — теж давно мертві й поховані, і що пере-межована дамбами, гатками та шлюзами темна пласка низовина поза цвинтарем, на якій де-не-де пасеться худоба, — це болота, і що олив'яна смуга поза нею — це річка, і що віддалене дике лігво, звідки зривається вітер, — це море, і що настрахане всім цим і пройняте дрижаками мале створіння, яке ось-ось зірветься на плач, — це Піп.

— Ану цить! — пролунав раптом чийсь лютий голос, і на видноті з-посеред могил біля церковної паперті постав незнайомиць. — Замовкни, бісеня, бо горло переріжу!

Страховита постать у простій сірій одежі, кайдани на нозі. Чоловік у подертих черевиках, на голові замість шапки якась лахманина. Чоловік, що промок у воді й заталапався в багнюці, що позбивав і поранив ноги об гостре каміння, що його жалила кропива й шматувало терня. Що накульгував і тремтів, зирив на всі боки й бурчав, і, раптом схопивши мене за підборіддя, зацокотів зубами.

— Ой, не ріжте мені горла, дядечку! — жажнувся я. — Ради бога, дядечку!

— Як тебе звуть? — спитав незнайомиць. — Швидко!

— Піп, дядечку.

— Ану повтори, — витріщився він на мене. — Чіткіше.

— Піп. Піп, дядечку.

— Покажи-но, де ти живеш, — сказав незнайомиць. —

Рукою покажи.

Я показав у той бік, де на пласкому надбережжі за якусь милю від церкви серед вільх та інших дерев розкинулось наше село.

Незнайомиць, змірявши поглядом мою постать, перекинув мене догори ногами й спорожнив мої кишені. У них нічого не знайшлося, крім окрайця хліба. Коли церква знову стала на своє місце — а цей дядько був такий поривистий і дужий, що враз обернув її основою догори, аж дзвіни-

ця опинилась у мене під ногами, — отож, кажу, коли церква знову стала на місце, я вже сидів на високому надгробку, а незнайомиць пожадливо наминав мій хліб.

— Ну ж, собача, — сказав він, облизуючи губи. — Ич який ти щокатий!

Може, це й правда, що я був щокатий, хоч узагалі я тоді зростом не вийшов, як на свої літа, і силою не міг похвалитись.

— Так би й зжер твої щоки, хай їм чорт! — заявив незнайомиць, грізно труснувши головою. — А чом би й ні, справді?

Я висловив ревне бажання, щоб він цього не робив, і міцніше ухопився за надгробок, куди він мене посадовив — почасти, щоб не звалитись, а почасти, щоб стримати сльози.

— Слухай-но сюди! — сказав незнайомиць. — Де твоя мати?

— Тут, дядечку, — відповів я.

Він здригнувся й рвонув бігти, але враз пристав і розглянувся.

— Тут, дядечку, — боязко пояснив я. — «Також Джорджіана». Це моя мати.

— А-а, — сказав він, вертаючись назад. — А поруч із матір'ю твій батько?

— Так, дядечку, — відповів я, — це він. «Мешканець цієї парафії».

— Ага, — буркнув він, зважуючи щось. — То з ким же ти живеш, себто жив, бо я ще не вирішив, чи дозволю тобі й далі жити?

— Зі своєю сестрою, дядечку, — з місіс Джо Гарджері, дружиною коваля Джо Гарджері, дядечку.

— Коваля, кажеш? — озвався він. І глянув на свою ногу.

Похмуро перевівши кілька разів погляд то на мене, то знов на свою ногу, він підступив ближче, схопив мене обіруч і перекинув якомога далі назад; його очі допитливо втупилися вниз на мене, а мої безпорадно втупилися вгору на нього.

— Слухай-но сюди! — наказав він. — Тут таке діло — дозволю я тобі жити чи ні. Ти знаєш, що таке напилік?

— Знаю, дядечку.

— І що таке їдло знаєш?

— Знаю, дядечку.

Після кожного запитання він злегенька струшував мене, щоб я краще відчував небезпеку, яка зависла наді мною, і свою безпорадність.

— Ти дістанеш мені напилка. — Він удруге струсонув мене. — І дістанеш мені їдла. — Він струсонув мене знову. — Принесеш те й те. — Тоді ще раз струсонув мене. — А ні — то я видеру у тебе серце з печінкою разом. — Він струсонув мене ще.

Я був наляканий до смерті й такий запаморочений, що припав до нього обіруч і сказав:

— Будь ласка, дядечку, дайте мені сісти рівно, тоді мене, може, перестане нудити і я, може, краще зрозумію вас.

Він так перегнув мене назад, що аж церква перескочила через власний флюгер. Потім випростав усе на тому ж таки надгробку і, не випускаючи з рук, повів таку страхітливую мову:

— Взавтра раненько ти принесеш мені напилка й їдла. Он туди принесеш, де та стара батарея. Ти зробиш це і нікому не скажеш ні словечка й навіть не натякнеш, що бачив когось такого, як я, чи кого-небудь іншого, і тоді тобі даруються життя. А як ти цього не зробиш або хоч на дрібку відступиш від моїх слів, у тебе видеруть серце й печінку, підсмажать і з'їдять. Я, щоб ти знав, зовсім не сам, як тобі може здаватись. Зі мною тут один молодик прихований, так от я проти нього чистий ангел. Цей молодик чує, що я тобі кажу. Цей молодик має свій особливий спосіб, як дістатись до хлоп'яка, до його серця й печінки. Дарма й пробувати хлоп'якові схватись від нього. Хлоп'як може замкнутися за дверима, може собі тепленько вмотитись у ліжку, може закутатись, може вкритися з головою, може думати, що він у затишку й безпеці, але цей молодик тихенько скрадеться, скрадеться до нього та й заріже! Я он і зараз насилу стримую цього молодика, щоб не заподіяв тобі шкоди. Я ледь можу його втримати, щоб не кинувся на тебе. Ну, то що ти на це скажеш?

Я сказав, що дістану йому напилка, і їсти дістану, скільки зможу, і прийду до нього на батарею рано-раненько.

— Кажи: «Хай мене Господь поб'є, як я цього не зроблю!» — звелів незнайомиць.

Я сказав, і він зняв мене з високого надгробка.

— А тепер, — мовив він, — пам'ятай, що ти обіцявся, пам'ятай про цього молодика, і гайда додому.

— До-доброї ночі, дядечку, — затиноючись, попрощався я.

— Добра мені ніч! — незнайомиць розглянувся на холодну мокру низовину довкола. — Хіба що для жаби. Чи вугра.

Здригаючись усім тілом, він обхопив себе обіруч за плечі — стиснув так, немов боявся, що розвалиться, — і закульгав до невисокої церковної огорожі. Коли я дивився на нього, як він продирається крізь зарості кропиви та ожини, що росли круг зелених пагорків, моїм дитячим очам здавалося, наче то він ухиляється від мерців, які тихцем простягають руки з могил, силкуючись ухопити його й затягти під землю.

Незнайомець підійшов до невисокої огорожі, натужно переліз через неї, — видно було, що ноги в нього затерпли й одубіли, — а тоді оглянувся на мене. Побачивши це, я обернувся в бік дому й кинувся щодуху бігти. Але невдовзі я таки ще раз зиркнув назад через плече — він ішов до річки, все так само тримаючи себе обіруч і ступаючи збитими ногами поміж камінюччя, накиданого там і сям на болоті, аби легше було проходити, коли великий дощ або приплив.

Я зупинивсь і подивився йому вслід: довгою чорною горизонтальною смугою простягалися болота, такою самою смугою виглядала й річка, тільки трохи вужчою і світлішою, та й небо було посмуговане — криваво-червоні смуги слалися впереміж із густо-чорними. Понад берегом річки я ледве розрізняв дві єдині в навколишньому краєвиді вертикальні споруди: маяк, що допомагав суднам триматися курсу, — бридотний з вигляду, як підійти ближче, він був наче діжка, настромлена на жердину, — та шибеницю з рештками кайданів, де колись було повішено пірата. Незнайомець кульгав у напрямку шибениці, так, мовби то пірат ожив і повертався, щоб знов на ній почепитись. Я аж здригнувся, коли це подумав; помітивши, що корови поїдали голови й дивляться в його бік, я запитав себе: а може, й у них те саме на думці? Я розглянувся довкіл, шукаючи очима того страшного молодика, та ніде не побачив ані сліду його. Але мене знов пройняв страх, і я побіг додому, більш ніде вже не зупиняючись.

РОЗДІЛ 2

Моя сестра, місіс Джо Гарджері, була на двадцять з гаком років старша за мене і зажила великої поваги як у своїх очах, так і в очах ближніх тим, що виховала мене «власною рукою». Оскільки я тоді не розумів значення цього виразу,

але добре знав, що рука в неї міцна й важка і що вона залюбки прикладала її не тільки до мене, а й до свого чоловіка, я дійшов висновку, що ми обидва, Джо Гарджері і я, були виховані сестриною рукою.

Моя сестра була не яка вродлива, і в мене склалося враження, що вона й оженила на собі Джо Гарджері власною рукою. Джо був світловолосий, лляні кучері обрамляли його рівне обличчя, а очі мав такі ясно-голубі, аж здавалося, що це вони від білків запозичили трохи своєї ясності. Лагідний, добродушний, стриманий, урівноважений, безпретензійний — цей любий Джо був Геркулесом і в силі своїй, і у слабкості.

Моя ж сестра, місіс Джо, мала чорне волосся й чорні очі, а шкіру до того червону, що я часом запитував себе, чи не вмивається вона терткою замість мила. Висока й кістлява, вона майже ніколи не скидала грубого фартуха з поворозками за плечима і квадратним панцирним нагрудником, уतिकаним шпильками та голками. Вона ставила собі в неабияку заслугу, що постійно носила фартуха, і раз у раз довідала цим Джо. Хоча, як на мене, він їй взагалі не був потрібен, в усякому разі, вона могла б його першої-ліпшої хвилини скинути.

Кузня Джо прилягала до нашого будиночка, дерев'яного, як і багато інших осель у цих краях, — власне, більшість їх були тоді дерев'яні. Коли я прибіг додому з цвинтаря, кузня стояла замкнена, а Джо сидів сам у кухні. Ми з Джо, обидва будиши потерпілі, відчували обопільну симпатію, тож тільки-но я підвів клямку на дверях, заглянув у шпарину й побачив його навпроти дверей у кутку, де коминок, він і мовив мені тихенько:

— Місіс Джо, Піпе, вже разів дванадцять виходила тебе шукати. А оце знов пішла — якраз і буде чортова дюжина.

— Справді?

— Еге ж, Піпе, — сказав Джо. — Вона ще й Лоскотуна з собою прихопила.

Почувши цю прикру новину, я похнюплено втупився у вогонь і став крутити останнього гудзика, що лишився в мене на жилетці. Лоскотун — то був такий кийок з гладеньким кінцем, виглянсуваним від частого лоскотання моєї шкіри.

— Вона сиділа ось тут, — сказав Джо, — а потім як підскочить, та як схопить Лоскотуна, та й шасть надвір, мов шалена. Оце така вона була, — сказав Джо, дивлячись на вогонь і повільно помішуючи жар коцюбою, просунутою крізь ґратки. — Геть мов шалена, Піпе.

— А давно вона вийшла, Джо? — Я завжди вважав його такою ж, як і сам, дитиною, тільки на зріст більшою.

— Та вже, — сказав Джо, глянувши на годинника, що висів на стіні, — хвилин з п'ять вона шаленіє, Піпе. О, вертається! Сховайся за двері, друже, та прикрийся рушником.

Я так і зробив. Але моя сестра, місіс Джо, розчахнувши двері й відчувши перепону, зразу вгадала причину і вдалася до Лоскотуна для глибших досліджень. Завершилось це тим, що вона штурнула мене — в хатньому вжитку я часто правив для неї за таку собі кидачку — на Джо, а той, завжди охочий спілкуватися зі мною у будь-який спосіб, спровадив мене в куток за коминком і спокійно загородив своїм здоровецьким коліном.

— Де тебе, мавпеня, носило? — спитала місіс Джо, тупнувши ногою. — Зараз же мені кажи, чого ти такого накоїв, що я просто місця собі не знаходжу від хвилювання, переживання й страху, бо коли ні — то я витягну тебе з кутка, хоч би вас тут було півсотні Піпів і цілих п'ять сотень Гарджері.

— Я тільки був на цвинтарі, — плачливо пробурмотів я зі свого ослінчика в кутку, потираючи ушкоджені місця на тілі.

— На цвинтарі! — повторила сестра. — Якби не я, ти б уже давно й навіки був на цвинтарі. Хто виховав тебе власною рукою?

— Ви, — сказав я.

— А може, ти мені поясниш, навіщо я це зробила? — вигукнула сестра.

Я пробурмотів:

— Не знаю.

— І я не знаю, — сказала сестра. — Вдруге я б нізачо не стала цього робити! Я вже знаю. Відколи ти прийшов на світ, я, можна сказати, й не скидаю цього фартуха. Мало, що я жінка простого коваля (та ще й Гарджері), то я ще мушу бути тобі за матір!

Але я її вже не слухав і, похнюплено втупившись у вогонь, перекинувся думками на інше. На тлі цих зловісно мерехтливих вуглинок переді мною поставали болота і серед них утікач з кайданами на нозі, таємничий молодик, напилек, харчі й жажлива моя обіцянка обікрати оселю, в якій я жив.

— Авжеж, — сказала місіс Джо, ставлячи Лоскотуна на місце. — Цвинтар, куди ж пак! Легко вам обом говорити про цвинтар. — Один з нас, до речі, не озивався ані словом. —

Ви самі заженете мене на цвинтар, уже недовго чекати. І ладно ж ви заживете без мене!

Коли вона заходилася готувати чай, Джо позирнув на мене з-під коліна, немов прикидаючи, як ми вдвох давали б собі раду, якби здійснилося це похмуре пророцтво. Після цього він звів на місіс Джо голубі очі, а правою рукою став погладжувати свої лляні кучері й баки, як то мав звичку робити під час родинних колотнеч.

У моєї сестри був певний усталений спосіб краяти для нас із Джо хліб та намазувати його маслом. Спершу лівою рукою вона притискала буханець до нагрудника, де в нього встромлялася часом шпилька, часом голка, згодом потрапляючи нам у рот. Потім брала на ножа трохи масла (небагато) і розмазувала по всій хлібині, так, як аптекар готує гірчичника, жваво орудуючи одним і другим боком ножа, розрівнюючи й підбираючи масло по краях. Нарешті вправним завершальним рухом витерши ножа об крайчик гірчичника, відбатовувала товстенну скибу, яку, перш ніж зовсім відокремити від буханця, розрізала на дві половинки: одна з них діставалася Джо, а друга мені.

Дарма що голодний, я цим разом не наважився з'їсти свою пайку. Про всяк випадок я мусив мати щось у запасі для мого страхітливого знайомця та його спільника, ще страхітлівішого молодика. Бо ж я знав, як вельми ощадливо господарює місіс Джо і що мої спроби щось поцупити можуть скінчитися нічим. Через це я вирішив свій шмат хліба з маслом сховати в холошу штанів.

Але виявилось, що здійснення цього заміру вимагало подиву гідної мужності. То було все одно, що стрибнути з даху високого будинку або скочити в глибоку воду. Джо мимохіть ще більш ускладнював моє становище. Оскільки ми двоє, як я вже казав, були потерпілі й у певному розумінні змовники і разом собі бавилися, у нас із ним завівся звичай змагатися за вечерю — хто швидше з'їсть свою пайку: ми нишком демонстрували один перед одним над'їдені шматки, що заохочувало нас до подальших зусиль. Цього вечора Джо кілька разів спонукав мене до нашого звичного дружнього суперництва, виставляючи на видноту свою скибку, яка швидко меншала в розмірах, але щоразу бачив, як я сиджу з жовтим кухликом чаю на одному коліні і незайманим шматком хліба на другому. Врешті-решт мені стало зрозуміло, що далі зволікати нікуди й треба щось учинити, але так, щоб це виглядало якомога природніше.

ЗМІСТ

«Великі сподівання» у контексті творчості Чарлза Діккенса. <i>Передмова Наталі Білик</i>	3
ВЕЛИКІ СПОДІВАННЯ. <i>Переклад Ростислава Доценка</i>	27
Примітки	471